

עיונים במקרא

הרב ישראל דנדרוביץ

מגיד שיעורי הירושלמי בקול הדף

ערד

מקומו של המזבח

פרשת מיקומו המדויק של המזבח מעוררת דיון, הן לגבי בית המקדש בשאלה איזה מזבח הוא שהיה על המקום שבו התרחשה עקידת יצחק, והן לגבי המשכן בשאלה מדוע דווקא אצל הצבת המזבח משנה התורה מסגנונה הרגיל המצוי בשאר כלי המשכן.

מקומו מכוון ביותר

אינו דומה מיקומו של מזבח העולה בבית המקדש למיקומם של שאר כלי המקדש, שבכל כלי המקדש לא היתה הקפדה שיעמדו דווקא על מקום פלוני בתכלית הדיוק, ואילו על מקום מזבח העולה כבר כתב לנו רבינו הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (ב, א): "המזבח מקומו מכוון ביותר, ואין משנין אותו ממקומו לעולם, שנאמר (דה"א כב, א) 'זוה מזבח לעולה לישראל'".

וכשעלו מן הגולה שלושת הנביאים, חגי זכריה ומלאכי, הרי שהיה צריך אחד מהם להראות את המקום המדויק שעליו יש להקים את המזבח (זבחים סב, א), כיוון שאם לא היו יודעים איה מקום כבודו באופן המדויק ביותר, לא היו יכולים לבנות את המזבח (ע"פ כסף משנה שם).

הקפדה יתירה זו על המקום המיוחד שבו צריך מזבח העולה להיבנות, לא נאמרה במשכן על המקומות השונים בהם הוא נבנה לאורך הדורות, אלא דווקא בבתי המקדשות שנבנו בהר המוריה שבירושלים, שבו נבנה המזבח על מקום סגוליי ומיוחד, וכלשונו של הרמב"ם (שם ה"ב): "ומסורת ביד הכל, שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בגורן ארונה, הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק; והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התיבה; והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל; ובו הקריב אדם הראשון קרבן כשנברא; ומשם נברא, אמרו חכמים אדם ממקום כפרתו נברא".

תמיתה רבתי בדברי השל"ה

כאן המקום להעיר על השערה מעניינת שכתב זקני השל"ה הקדוש (בפרשת וירא): "ואפשר שהמזבח אשר בנה אברהם אבינו בהר המוריה היה במקום מזבח הפנימי

שמקטירין הקטורת, כי הקטורת חביב מכל הקרבנות שבעולם, ולא היה קרבן חביב בעולם כיצחק עולה תמימה. וכן משמע קצת במדרש (פרקי דר"א לא) שאמר 'ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים - מבין שני הכרובים יצא הקול'. הרי שענין העקידה היה הכל במקום המקודש ביותר, שקרא אליו המלאך ממקום קדשי קדשים, ממילא מסתבר שנעקד על גבי מזבח הפנימי".

ופליאה דעת ממני להבין מה שייך כאן לומר ש'אפשר' ו'משמע קצת' ו'מסתבר' שהעקידה הייתה על מקום המזבח הפנימי, כשהרמב"ם כותב בשפה ברורה ונחרצת כי 'מסורת ביד הכל' (ביטוי נדיר ביותר!) שמזבח העולה החיצון הוא זה שנבנה על מקום העקידה, וצ"ע.

דברה תורה בלשון

אם כי כאמור, מיקומו של המזבח במשכן לא היה בו חובה מיוחדת שיהיה 'מקומו מכוון ביותר', הרי שמצאנו כלפי מיקומו עניין שונה ויוצא דופן, המבדל את מיקום המזבח ממיקום כל שאר כלי המשכן, והרי זה ידיעה נכבדה לענות בה.

בפרשת פקודי מתארת התורה בפרוטרוט את הקמת המשכן (שמות מ, יז-ל): "ויהי בחודש הראשון בשנה השנית באחד לחודש חוקם המשכן. ויקם משה את המשכן ויתן את אדניו וישם את קרשיו ויתן את בריחיו ויקם את עמודיו. ויפרוש את האהל על המשכן וישם את מכסה האהל עליו מלמעלה, כאשר צוה ה' את משה".

ניתן להבחין בניסוח אחד ומדוקדק בלשון הפסוק בבואו לתאר את עשיית הפעולות הנזכרות בהקמת המשכן, והוא שבכולם הוקדם הפועל לפני שם העצם שבו הוא נעשה.

כך אומרת התורה: "ויקם משה את המשכן" - 'ויקם' הוא הפועל קודם ל'המשכן' שהוא שם העצם, שכן לא נאמר "ואת המשכן הקים משה" שבו שם העצם קודם לפועל. ושוב: "ויתן את אדניו" - 'ויתן' קודם ל'אדניו' ולא נאמר "ואת האדנים נתן" כי הפועל קודם לשם העצם. וכן הוא בהמשך הפסוק "וישם את קרשיו"; "ויתן את בריחיו"; "ויקם את עמודיו"; "ויפרוש את האהל"; "וישם את מכסה" - בכולם קודם הפועל והעשייה לשם עצם החפץ.

מכנה משותף זה ממשיך גם בכלי המשכן שהובאו אל המשכן: "ויבא את הארון"; "ויתן את השולחן"; "וישם את המנורה"; "וישם את מזבח הזהב" - ונראה כי כך היא דרכה של תורה בכל מקום להקדים את הפועל לפני שם העצם.

השינוי במזבח העולה

אולם ראו זה פלא שבעת הגיע הפסוק אל 'מזבח העולה', או אז משנה הפסוק מהרגלו הנזכר, ולפתע אומר הפסוק: "ואת מזבח העולה שם פתח משכן אהל מועד".

פעמי יעקב ★ גליון חודש אב תשס"ח

תחת אשר היה לו להפסוק לכתוב: "וישם את מזבח העולה" כפי שכתב בשאר הכלים, נכתב בו: "ואת מזבח העולה שם". והרי שינוי זה מצווה ואומר דרשני, מאי האי שבדווקא גבי 'מזבח העולה' שינתה התורה מאחידות לשונה שבכל מקום היא מקדימה את הפועל לעצם ואילו אצל 'מזבח העולה' היא כותבת את שם העצם לפני הפועל.

שינוי זה מתעצם כשאנו מבחינים בהמשך הפסוקים אחרי הנחת מזבח העולה, שבו התורה עוסקת בהנחת הכיור שהנה שוב כתוב כהרגל התורה: "וישם את הכיור" - הפועל קודם לעצם. כך שמלפניו ומאחוריו התורה מקפידה לכתוב ללא הרף את הפועל קודם לעצם, והיוצא דופן היחידי הוא 'מזבח העולה', שרק בו כותבת התורה: "ואת מזבח העולה שם" - העצם קודם הפועל.

משונה הלשון

רבותינו הגאונים הנצי"ב מוואלוזין והמהרי"ל דיסקין נתחבטו בהערה זו, וישבוה כל אחד לפי דרכו בקודש. זכות היא לנו להביא את פירושיהם הנפלאים כעטרה לראש דברינו בעניין זה.

הנצי"ב בפירושו 'העמק דבר' על אתר כותב על זה: "משונה הלשון, ולא כתיב 'וישם את מזבח העולה'. מכאן בא המדרש בזבחים (דף נט, א): 'מזבח העולה בפתח אהל מועד, ולא כיור בפתח אהל מועד', דזה כלל בלשון המקרא, דדיוק הנושא בא ראשונה במקרא, כמו שכתבתי לעיל (כו, ב)".

זכות הקדימה - אליבא דהנצי"ב מוואלוזין - ניתנת תמיד לפרט העיקרי שאותו אנו באים להשמיע, וכל שהוא עיקר המכוון הרי הוא נכתב בראשונה. כלל זה חוזר על עצמו רבות בספרו של הנצי"ב, ובאחד מהמקומות הוא מתמצת זאת במילים הבאות: "דכלל הוא בלשון הקודש: דהתיבה הראשונה הוא נושא המאמר ועיקר הכוונה" (בראשית מג, טז).

והוא מביא שם לכך דוגמא נאה מהכרזת המלחמה המפורסמת אותה נשא בן הדד לאנשיו במלחמתו על ישראל (מלכים א' כ, יח): "ויאמר אם לשלום יצאו - תפשו חיים, ואם למלחמה יצאו - חיים תפשו".

ומפרשי הפשט כבר הבחינו בשינוי הלשון, שבאפשרות השלום אמר בן הדד 'תפשו חיים' ואילו באפשרות המלחמה אמר 'חיים תפשו' בהיפוך התיבות. יש מהמפרשים המסבירים שאכן אין זה אלא ליופי המליצה, אולם הנצי"ב מסביר שהדברים מכוונים הדק היטב.

אם יצאו לשלום, הרי שאין צריך לומר שלא יהרגו אותם כי הרי פניהם לשלום,

אלא שהיה סברא לומר שאפילו לא יתפשוטם אלא יקבלום בסבר פנים יפות, לכן הקדים ואמר: "תפשוטם חיים" כי העיקר היה על התפישות. אולם אם יצאו למלחמה, הרי ששוב אין צריך לומר שיתפשוטם, כי אין כל סברא לקבלם בסבר פנים יפות בעוד שהמה למלחמה, אלא שהיו יכולים לחשוב שתיכף ומיד יהרגו אותם, ולכן הקדים ואמר: "חיים תפשוטם" שישאירו אותם בחיים ויביאו אותם בשבי.

המזבח הוא נושא המאמר ועיקר הכוונה

ולנידון דידן כך הוא: הרי בכל המקומות אין חידוש מיוחד כלפי העצם והחפץ שאותו מניחים אלא זו בלבד שהתורה באה לומר היכן צריך להניח את הכלי המסוים, הרי ש'נושא המקרא ועיקר הכוונה' הוא עצם השימה במקום פלוני, ולפיכך מקדימים את הפועל לשם העצם, וכגון: "וישם את המנורה".

אולם אצל מזבח העולה, יש חידוש מיוחד בעצם המזבח, והוא שדווקא את מזבח העולה יש להניח בפתח אהל מועד ולא את הכיור בפתח אהל מועד, כך שכאן צריך להקדים את שם העצם לפי שהוא 'נושא המקרא ועיקר הכוונה'.

ואדרבה, כל דרשת חז"ל זו באה מכך שהתורה שינתה את טעמה ואצל מזבח העולה היא החליפה את הרגלה הקבוע להקדים את הפועל לעצם וכתבה את העצם לפני הפועל, וירדו חכמים לסוף העניין, שבא בזה להשמיע שהעיקר החידוש כאן הוא המזבח, להשמיענו שדווקא הוא יהא בפתח אהל מועד.

שיהיו דלתות פתוחות

גם בשמו של המהרי"ל דיסקין נאמר שהבחין בסגנון הלשון המיוחד אצל המזבח והשונה מכל הכלים: "צריך להבין למה משנה כאן הלשון, דבכל הפסוקים כתב קודם ה'פעולה' דהיינו ה'שימה' ואחר כך ה'שם', כמו 'ויתן את השולחן'; 'וישם את המנורה' וכו' וכן בכולהו, וכאן כתיב 'ואת מזבח העולה שם פתח משכן אהל מועד', היינו מתחילה ה'שם' ואחר כך ה'שימה'.

והביאו על כך את תירוצו המחודש: "ואמר רבינו ז"ל, דהפסוק הזה אתי לאשמענין, דהנה קיימא לן הדין דקרבנות שנשחטו קודם פתיחת דלתות ההיכל פסולות. ובא הכתוב לומר דבעת העמדת המזבח גם כן צריך שיהיה ההיכל פתוח, והיינו דכתיב 'ואת מזבח העולה שם פתח משכן אהל מועד' - רצונו לומר: שיהיה המשכן פתוח, וניחא דמשנה כאן, ודו"ק".

תירוצו זה מבוסס על דברי הגמרא במסכת עירובין (ב, א): "דאמר רב יהודה אמר שמואל: שלמים ששחטן קודם פתיחת דלתות ההיכל פסולין, שנאמר 'ושחטו פתח אהל מועד' - בזמן שפתוחין, ולא בזמן שהן נעולים".

פעמי יעקב ★ גליון חודש אב תשס"ח

וּחִידֵשׁ המהרי"ל דיסקין, שדין זה היה קיים גם בעת העמדת המזבח, שהיו חייבים להעמידו דווקא בזמן שדלתות ההיכל פתוחות. ולכן הסמיכה התורה את הפעולה שהיא השימה אל 'פתח משכן אהל מועד', ללמדנו שההנחה של המזבח מותנית בכך שפתחו של המשכן יהיה פתוח לרווחה.

יצוין שלחידושו ההלכתי של המהרי"ל דיסקין לא מצאנו חבר והיא מילתא חדתא. מה גם שדעת רש"י (זבחים סא, א) היא, שאפילו בשאר הקרבנות אין חובה שדלתות המזבח יהיו פתוחות אלא דווקא בשלמים, ואם כן יש בחידוש זה הפלגה מיוחדת שבזמן ההנחה היו הדלתות צריכות להיות פתוחות.

סדר הנחת הכלים במשכן

ואנא אמינא בס"ד לבאר הדברים בהקדם עניין ייחודי נוסף שיש להבחין שמזבח העולה היה שונה מכל כלי המשכן. כל המעיין בסדר הנחת הכלים במשכן המפורט בתורה, עיניו תחזינה מישרים שכל סדר זה היה במתכונת מסוימת ומדויקת ביותר.

והוא שסדר הנחת הכלים במשכן היה באופן שהכלים הונחו מבפנים לבחוץ, וכל הפנימי לחבירו קודם את חבירו: הארון הוא הכלי שהונח בחלקו הפנימי ביותר של המשכן, ולכן בראש ובראשונה הניחו אותו במקומו; מחוץ לפרוכת היה השולחן, ואכן השולחן הונח מיד אחרי הארון; נוכח השולחן היה המנורה, והיא היתה באמת הבאה בתור; ואחרי הונח מזבח הזהב הפנימי שהוא היה משוך לחוץ יותר מהשולחן והמנורה (כמבואר ביומא לג, ב).

היוצא מן הכלל הזה הוא רק 'מזבח העולה' כלפי ה'כיור'. הרי הכיור היה סמוך וקרוב יותר לאהל מועד מאשר מזבח העולה, ואם כן היה ראוי לפי המתכונת הנזכרת שיניחו את הכיור עוד קודם להנחת המזבח, אך לא כך היה ואת המזבח הניחו לפני הכיור, שהרי מקרא מפורש הוא: "ואת מזבח העולה שם פתח משכן אהל מועד ויעל עליו את העולה ואת המנחה כאשר צוה ה' את משה. וישם את הכיור בין אהל מועד ובין המזבח ויתן שמה מים לרחצה".

נשאלת איפוא השאלה: מפני מה יצא מזבח העולה משאר כלי המשכן, שהוא היחיד שלא הונח לפי מתכונת ההנחה של כל הכלים, ומהיכיל תיתי קדמה הנחת המזבח להנחת הכיור.

המזבח מאפשר את הנחת הכיור

וראיתי להגאון רבי חיים קנייבסקי שליט"א אשר כתב בזה בספרו 'טעמא דקרא' (פרשת פקודי): "ונראה משום דכיור מצוותו להיות בין אהל מועד ובין המזבח, כמו שכתוב (ריש פרשת תשא) 'ונתת אותו בין אהל מועד ובין המזבח', לכן היה מוכרח

להקדים הקמת המזבח כדי שיוכל לקיים ונתת אותו בין אהל מועד ובין המזבח".

ישנו דין מיוחד בכיור שעליו להיות בין אהל מועד ובין המזבח, כך שגם אם נקדים ונניח אותו לפני המזבח עדיין אין זה נחשב שהוא מונח במקומו הראוי, שכן הוא צריך להיות ליד המזבח. לא נותרה איפוא ברירה אלא להקדים את המזבח לכיור, כדי שיוכלו להניח את הכיור בין אהל מועד למזבח.

ומצאתי שכבר קדמו בזה הגאון רבי חיים מבריסק, וכפי שהובאו הדברים בשמו בחידושי בנו הגר"ז מבריסק (עה"ת, פרשת פקודי): "וישם את הכיור בין אוהל מועד ובין המזבח. ודייק הגר"ח, דהנה כל הסדר כאן הוא מבפנים לחוץ, חוץ מכאן דחשיב מזבח העולה קודם הכיור, והרי הכיור מקומו לפני המזבח שהוא בין אוהל מועד ובין המזבח, ואם כן הוה ליה להעמיד תחילה את הכיור ואחר כך את מזבח העולה.

ואמר דכיוון שבציווי נאמר: "ונתת את מזבח העולה לפני פתח משכן אוהל מועד ונתת את הכיור בין אוהל מועד ובין המזבח", דמשמע שמקומו של הכיור הוא בין המזבח ואהל מועד, על כן בעי שיהא מזבח עומד בזמן שהוא מעמיד את הכיור, דבלאו הכי הרי ליכא לדין מקום שלו".

בשנותה את טעמה

נמצאנו למדים, שבשעת הנחת מזבח העולה במקומו לא הייתה זאת מטרה כשלעצמה, להניח את המזבח כפי שהניחו את שאר הכלים, שהרי לפי הסדר הנכון והמתכונת הנהוגה בשאר הכלים היה מן הראוי ששימו מקודם את הכיור ורק לאחריו ישימו את מזבח העולה, שהרי הכיור הוא כלי פנימי יותר מאשר המזבח.

אלא שכל מה שהקדימו ושמו את מזבח העולה לפני הכיור היה רק כדי להכשיר ולאפשר את שימת הכיור במקומו שבין אהל מועד ובין המזבח.

זהו שרמזה לנו התורה בשנותה את טעמה אצל מזבח העולה וכתבה: "ואת מזבח העולה שם פתח משכן אהל מועד", ולא כמקובל בכל הכלים שהפעולה קודמת לעצם, כדי להדגיש ששימה זו של מזבח העולה לא הייתה כפי סדר השימה הנהוג בכל כלי המקדש שבהם הייתה השימה מטרה בפני עצמה, אלא היתה זו רק בתורת הכשר עבור הכיור.

שכן כל הכלים שהיה סדר שימתן והנחתן כראוי מבפנים לבחוץ, שייך לומר בהם כמורגל בלשון התורה להקדים את הפעולה להעצם, אולם במזבח שלא היה השימה לפי הסדר הראוי גם שינו את לשון המקרא וכתבו: "ואת המזבח שם פתח אהל מועד", ללמד שהשימה לא הייתה לשם המזבח עצמו אלא לצורך הכיור.

שימת העפר לאחר הצבת המזבח

או כלך לדרך אחרת בישוב דקדוק זה מה טעם כתבה התורה במזבח העולה את שם העצם קודם הפעולה, בהקדם מה שיש להבחין על שוני מהותי הקיים בין מהות הנחת מזבח העולה לבין הנחת שאר כלי המשכן, שכן בעת שהניחו את שאר כלי המשכן על מכונם, הם כבר היו מושלמים ומוכנים לעבודת הקודש.

אולם לא כך היה אצל מזבח העולה, שבו אף לאחר שהניחו את תבניתו עדיין היו צריכים למלאות בעפר את חללו, שכן מזבח אדמה היה, ורק עם מילוי חללו שנעשה לאחר הצבתו במקומו, היה מוכשר למלאכתו להקרבת הקרבנות.

נמצא שלמעשה הייתה שימת המזבח חלוקה לשני פעולות נפרדות שהם מביאים למטרה אחת: ההצבה והמילוי בעפר, שהם פועלים את כשרות המזבח שיהיה ראוי לעבודה.

ויתכן שלזה שינתה התורה ורמזה בלשונה 'ואת מזבח העולה שם' את עניין זה, שלאחר שתבנית מזבח העולה כבר עמד במקומו, עדיין היו צריכים להגיע לשימה נוספת שהיא שימת העפר והאדמה בתוך חללו, שכן רק בכך היה נראה לעבודתו.

הציווי מול העשייה

והאמת תאמר, שאחרי ככלות הכל לא תוכל להתעלם מכך שכל המדובר כאן הוא רק מהפרשה שבו מתארת התורה את עשיית המשכן, שבוה מצאנו את השינוי בין מזבח העולה לבין שאר כלי המשכן, ואכן הבאנו כאן ארבעה דרכים ביישוב הקושיה, מהנצי"ב מוואלוז'ין ומהמהרי"ל דיסקין, ושני דרכים נוספות דאשתכח באפרקסתא דעניא.

אך לא אכחד שלא ידעתי מה נעשה ביום שידובר לנו מתחילת הפרשה (שמות מ, א-טז) שבה נצטוו משה מפי הגבורה על עשיית המשכן, ושם כל הפרשה כולה נאמרה באופן שהפעולה היא לפני שם העצם, ואפילו מזבח העולה אינו יוצא מן הכלל אלא לשון הפסוק הוא (שם ו): "ונתתה את מזבח העולה לפני פתח משכן אהל מועד", בדיוק כמו בשאר כלי המשכן.

ואם אכן נאמרו בזה טעמים שונים כהנה וכהנה מדוע יש הכרח מיוחד אצל מזבח העולה להקדים את שם העצם לפני הפעולה, אם כן גם כאן היה מן הראוי שהציווי למשה רבינו ייאמר בלשון כזה: "ואת מזבח העולה תתן לפני פתח אהל מועד" בדומה לסגנון האמור אצל העשייה.

הגירסא החדשה שב'שיטה מקובצת'

ועוד בעניין זה יצוין למה שראיתי בקונטרס 'שיחת תלמידי חכמים' (חוב' לו, תמוז תשי"ד), שהקשה שם חכם אחד על דברי הגמרא במסכת זבחים הלומדת את הדין של

פעמי יעקב ★ גליון חודש אב תשס"ח

'מזבח בפתח אהל מועד ולא כיור בפתח אהל מועד' מהפסוק: "ואת מזבח העולה שם פתח אהל מועד", שהנה פסוק זה מדבר כבר על קיום המעשה שמשם רבינו הניח את המזבח, ולכאורה היה עדיף להביא את הפסוק הקודם לזה שנאמר בציווי: "ונתת את מזבח העולה לפני פתח משכן אהל מועד", והניחו בצ"ע.

ואליכא דאמת מצאנו ב'שיטה מקובצת' שגרס בגמרא 'את מזבח העולה', ומשמע שה'שיטה מקובצת' אכן סבר שהראייה היא מהפסוק של הציווי, כך שקושיה מעיקרא ליתא. וכמובן שלפי גירסת ה'שיטה מקובצת' אי אפשר לומר כהסברו של הנצי"ב מוואלוזין שהבאנו לעיל, שהרי הראיה היא דווקא מהפסוק שבו הפועל קודם לשם העצם.

אך לאידך גיסא, אם נגרוס כפי שהוא לפנינו, וכמוכח מדברי רש"י שהחזיק בזה הגירסא, הרי שלפי דברי הנצי"ב מוואלוזין מיושב קושיית השואל מדוע ההוכחה היא מהפסוק של המעשה ולא מהפסוק של הציווי, כיון שרק בציווי מצאנו שם העצם קודם להפועל, והרי רק משינוי זה אנו יכולים להוציא את הדין הזה, כפי שהסביר הנצי"ב.

אולם כאמור עדיין אין די בכל זה כדי להסביר את עצם העניין מדוע התורה לא השוותה את מידותיה לכתוב את הלשון בציווי כמו הלשון בעשייה, שהפועל יהיה קודם לשם העצם, וצע"ר לי בזה.